

Избирателни процедури и изборно законодателство в Княжество България (1878-1880 г.) – политически стереотипи и съвременен дискурс

глас г-р Радка Ценова

УНСС, катедра „Политология“

тел.: 8195307, 0897928064

e-mail: radkacenoval@yahoo.com

Резюме: В статията е направен опит за междудисциплинарен (интердисциплинарен) анализ на резултатите от политическата и нормотворческата дейност на руското правителство, временната руска администрация и формиращата се българска политическа класа (елит) в Княжество България (1878-1880 г.) по: 1) подготовката и произвеждането на избори за избираеми представители в Учредителното събрание (УС) в гр. Търново, допълнителни избираеми депутати за I Велико народно събрание (ВНС) и депутати за I Обикновено народно събрание (ОНС); 2) изработването на четирите проекта за Органичен устав (ОУ) на Княжеството и приемането на Търновската конституция; 3) създаването на законодателната рамка за формирането на избирателната, парламентарната, партийната, съдебната, т.е. политическата система на Третата българска държава.

Акцентът е поставен върху описателния, сравнителния и нормативен анализ на: 1) под-

нормативните, т.е. подзаконовите актове, уреждащи изборите и процедурите за тяхната организация и произвеждане. Те се разработват от Временното руско гражданско управление (ВРГУ) и българските му сътрудници през 1878 г.; и 2) първите нормативни актове на българското избирателно право, приети от Учредителното събрание през м. март и април 1879 г. и от I ОНС през м. декември 1880 г., които регулират политически и юридически избирателната система и изборния режим в Княжество България. Първата българска избирателна система е мажоритарна с относително мнозинство и се конституира чрез произвеждането на изборите за I ОНС през м. септември и октомври 1879 година. Това е система на всеобщото и равно право на глас, която се намира в своя зародиш. Ако в даден избирателен окръг, околия или град са гласували по-малко от една четвърт от избирателите, се предвижда балотаж и ако и след него има разногласие, спорният въпрос се решава чрез жребий.

В заключение се прави изводът, че за кратък период от време (1878-1880 г.) руското правителство, ВРГУ и българските нотабли – депутати в УС и I ОНС, изготвят и/или приемат учредителните документи,

които уреждат базисни въпроси на конституционния модел – формата на управление; типа политически режим като функционална страна на политическата система; структурата и функциите на трите власти и взаимовръзката между тях; правата и свободите на гражданите и др.

Ключови думи: изборно законодателство, избирателни процедури, избирателна система, политическа и нормотворческа дейност, политически стереотипи и традиции.

JEL: K40, O33, O38.

Въведение

Настоящата статия¹ има за основна цел да акцентира върху резултатите от политическата и нормотворческата дейност на руското правителство; временната руска администрация и формиращата се българска политическа класа (елит) по: подготовката на изборите за избираеми представители в УС на Княжество България; проекта за ОУ, известен с името Търновска конституция; създаването на законодателната рамка за формирането на избирателната, парламентарната, партийната, съдебната или в крайна сметка политическата система на Третата българска държава и генезиса на тази система в периода 1878 – 1880 г. Изследва се преди всичко възникването и началото на развитието на първата българска избирателна система – мажоритарна с относително мнозинство.

Основните извори и източници, които се използват, са нормативни и поднормативни актове; документи на руското правителство и временната руска администрация и на

българските първенци, които са публикувани в сборника „Русия и Възстановяването на българската държавност (1878-1885 г.)“; документи на държавния глава, правителството и актове на парламента в Княжество България, публикувани в сборника „Българската държавност в актове и документи“, съставител – академик проф. Васил Гюзелев, и сборника „Българските царе в Народното събрание. Тронни слова“; трудове по конституционно право на проф. Любомир Владикин, проф. Стефан Баламезов; изследванията на проф. Стефан Стойчев, ст.н.с. Мария Г. Манолова и проф. Димитър Токушев; публикации на ст.н.с. Елена Стателова; студии и статии на Дитер Нолен, Миряна Касапович, Атанас Ждребеv и др.

Основният метод, който се използва в статията, е междудисциплинарният (интердисциплинарният) анализ и по-конкретно описателният, сравнителният и нормативистичният подход (методи), защото темата за избирателната система, избирателните процедури, изборното законодателство, УНС, Търновската конституция и ролята на ВРГУ е обект на интерпретации през различни исторически епохи от специалисти по конституционно право, история на българската държава и право, историци, публицисти, политически дейци и др. Тази проблематика се разглежда по-малко или почти никак от политолози, занимаващи се с изследването на българската политическа и партийна история и българската изборна (електорална) практика, или от философи, работещи по проблемите на философия на историята и социална философия (например някои публикации, посветени на политиката и личността на членкор. проф. Васил Проданов). Едно приятно изключение е статията на Атанас Ждребеv

¹ Статията е посветена на 130-ата годишнина от Руско-Турската освободителна Война (1877-1878 г.) и Възстановяването на българската държавност и годината на Руската Федерация в Република България.

„Взаимодействието между партии и институции в политическата система на Княжество България (1879-1883)“, публикувана през 2007 г., където се разглеждат механизмите на действие на политическата система, типът на установения в Княжество България политически модел, ефективността на институционалните взаимодействия, структурирането на интересите на различните политически групи, политическата им идентификация, тяхното трансформиране в политически партии и генезисът на българския политически елит.

Описателен, нормативен и сравнителен анализ

Комплексният междудисциплинарен (интердисциплинарен) анализ на **избирателните процедури**², **изборното законодателство**³ и генезисът на първата **избирателна система**⁴ в Княжество България е невъзможен в

една кратка научна статия и може да бъде направен в по-голям научен труд – студия. Според мен процесът на институционално формиране (institution building) се съдържа в по-голяма степен в политологичната оценка на исторически поставилите се събития, които са свързани с политическата, нормотворческата и процесуалната дейност на: 1) ВРГУ и българските първенци, избрани или назначени в УНС; 2) формиращата се политическа класа (елит) в младата държава, отколкото в избирателните процедури и избирателния процес през 1878-1880 г., или в типа избирателна система. Все пак редица политолози, например Джовавани Сартори, определят избирателната система като най-съществена част от функционирането на политическата система, а Аренд Лийпхарт счита, че тя е най-фундаменталният елемент на представителната демокрация [10, с. 70].

Концепциите за изборите, избирателните процедури, избирателната система и изби-

² Избирателните процедури характеризират избирателния процес и включват всички политически и процесуални дейности, които се осъществяват на всички етапи от провеждането на изборите. Те се основават на временни правила и/или на нормите на изборното законодателство. Подготовката и провеждането на изборите са подчинени на едно основно изискване: вярното определяне волята на избирателите по повод конституирането на представителните изборни институции (органи). В конкретния случай в Княжество България през разглеждания период, поради отсъствието на изборно законодателство, до конституирането на УНС основната дейност е извън обсега на правното и остава в кръга на политическото регулиране чрез поднормативни актове.

³ Изборното законодателство на всяка страна отразява основните положения за начина на издигане на кандидатурите в изборната надпревара, изискванията към кандидатите, процедурите на гласуване и преброяване на действително подадените гласове, възможностите за използване на средствата за масова информация, източниците на финансиране. Практически във всички страни, в това число и в Княжество България през XIX в., законодателството детайлно регулира избирателния процес и предотвратява различни по своя произход нарушения и отстъпления от установените правила. Законодателството предвижда наказателни мерки срещу нечестните простъпки и незаконните манипулативни техники по време на избори: подкупи; влияние върху избирателите със силови методи; подмяна на данни в изборни дневници, избирателни списъци, протоколи на избирателни комисии или просто смяна или фалшифициране на бюлетини и други изборни документи; лъжливи твърдения за характера и размера на използваните финансови средства за провеждането на изборите и др. Изборното законодателство предвижда определени ограничения на правото на глас и изисквания към кандидатите за депутати.

⁴ Избирателната система е съвкупност от законодателно регламентирани специфични правила, методи, процедури и процеси, които обезпечават и регулират легитимното формиране на представителните институции (органи) на политическата власт в държавата. Тези правила, методи и процедури определят същността и наименованието на избирателната система – мажоритарна, пропорционална, смесена. Смяната на типа политическа система, измененията в характера на политическия режим в рамките на съществуващата политическа система, естествено развитие на обществото, на демократичните процеси, на политическите традиции и стереотипи и други фактори могат да доведат до промяна на избирателната система. В Княжество България първата българска избирателна система се формира на основата на законодателството, което детайлизира основните елементи на системата, които са фиксирани в Търновската конституция и други нормативни и поднормативни актове.

рателния процес са централна тема в политологичния, историческия, философския и юридическия **дискурс**⁵ на европейския континент през модерната епоха. Едновременно с опита за междудисциплинарен (интердисциплинарен) анализ чрез използването на описателния, сравнителния и нормативистичния подход (методи) и разглеждането на отделни аспекти на формулираната тема уточняваме етимологичното и научно значение на определени термини, имащи отношение към някои гранични характеристики на епохата – светозледни, доктринални и идентификационни нагласи, които моделират **стереотипите**⁶ на **общественото и груповото отношение към политическото и са етап от възникването и развитието на политическите традиции**⁷.

Руско-Турската Война (1877-1878 г.) е освободителна за българите и изиграва ролята

на буржоазнодемократическа революция. ВРГУ в двете български територии, разделени от Берлинския конгрес – полузависимото, васално на Османската империя, Княжество България (Северна България) и областта Източна Румелия (Южна България), като автономна област под върховната власт на турския султан – полага огромни грижи и подпомага създаването на основите на българската държавност. Руската империя обезпечавя със свои ресурси нужните въоръжени сили, организирайки съвместно с българската общественост – първенци (**нотабили**⁸) – устройството на българската земска Войска, съдебното ведомство и съдилищата, държавната (публичната) администрация; финансите; здравеопазването; пощенските съобщения; образованието и други. От особена важност е дейността им по конституирането на политическия модел на управление и избирателната система. А

⁵ Етимологичното значение на термина „дискурс“ в ежедневния език означава „вербална комуникация, дума или разговор“. В науката той означава „аналитична концепция или теоретичен подход, като цяло използван от различни науки: лингвистика, литература, философия, културология и др. В тази си роля терминът „дискурс“ се разбира като „специализирана система от знания, навлязла в определен език, която структурира разбирането и поведението. Например такива са юридическият език (жаргон), идеологическите традиции, религиозните ритуали и др.“ [5, с. 4] Използваме термина „дискурс“ в това второ научно значение.

⁶ Политическите стереотипи са етап от генезиса на политическите традиции. В политически традиции се трансформират онези политически стереотипи, които са обществено значими и необходими, като се предават от поколение на поколение. Политическите стереотипи, като заложена схема за възприемане на политическите явления със скрита и явна характеристика, не са идентични с изкривяването или фалшифицирането на картината на политическите явления [14, с. 38]. Функциите на политическите стереотипи в политическата дейност – интегрираща и дезинтегрираща – произтичат от значението, което има делението НИЕ – ТЕ. Стереотипите формират чувство за политическо самоопределение и/или самоидентификация, които възникват в резултат на функционирането на опозицията на собствената група НИЕ на чуждата група ТЕ. В политическите стереотипи има зони на адекватност, зони на опростяване и зони на фалшификация на политическите явления. Това означава, че политическите стереотипи, от една страна, могат да деформират и фалшифицират картината на политическия живот, но от друга страна, могат да бъдат адекватно отражение на тази картина и да сумират изявата на дадени социални групи, партии и лидери. И двете тенденции се проявяват в различни исторически периоди от време.

⁷ Политическите традиции са сложна система от исторически формирани се, устойчиво повтарящи се и предавани се от поколение на поколение стереотипизирани елементи от политическите отношения, в които е акумулиран огромният социален опит в политическия живот [14, с. 3738]. Те се проявяват и развиват както на чувствено емпирично, така и на абстрактно теоретично равнище на груповото съзнание и са отражение на политическата практика на субектите и обектите на властни отношения в обществото. Те се формират под въздействието на различни фактори: икономически, социални, политически, доктринални (идеологически), психически, религиозни, демографски, географски и/или геополитически, а също така от равнището на научно познание, на всички негови отрасли. Такива са политическите и историческите традиции от епохата на Българското Възраждане – изборното начало в общините, занаятчийските задруги, училищата и църковни настоятелства и групи.

⁸ Етимологичното и научно значение на термина „нотабили“ е от лат. Notables („забележителен“). Исторически термин, означаващ видни граждани от аристокрацията, духовенството или буржоазията, които са членове на съществено учреждение (институция) при монарха в епохата на феодализма. За „нотабили“ в Княжество България са

това е абсолютно необходимо за първоначалното формиране на независими български институции и укрепване на българската държавност.

В прокламацията на руския император Александър II към българския народ от 10 юни 1877 г. (стар стил) се посочва, че задачата на Русия във войната е не да руши, а да създава. В хода на военните действия русите се стараят да спазват тази максима доколкото това е възможно. По време на Руско-Турската освободителна война (1877-1878 г.), още преди падането на гр. Свищов, през лятото на 1877 г. назначеният за завеждащ гражданските работи при главнокомандващия действащата руска армия княз Владимир Александрович Черкасски създава в Букурещ една особена комисия, състояща се от трима руснаци и трима българи – Найден Геров, Тодор Бурмов, Христо Стоянов. След назначаването на Найден Геров за губернатор и Марко Балабанов за вицегубернатор на първия български освободен град, член на комисията става Станишев.

Тя систематизира събрания от княза и от нея емпиричен материал – съществуващото в българските територии турско законодателство и български обичаи; исторически, статистически и етнографски данни. Резултатите от нейната работа са публикувани в списание „Матеріалы для изученія Болгаріи“. Първата книжка излиза на 21.05.1877 г. (нов стил) в Букурещ. Когато походната канцелария на княз В. А. Черкасски се премества в Търново, работата по събирането и обработването на данни за политическото битие на българите продължава. Политическият резултат от тази нелека събирателска и систематизаторска дейност, в която

участват и по-вдигните българи, е създаването на временни инструкции, чрез които ВРГУ осъществява съвместно с българските си сътрудници управлението на освободените територии. Те възраждат своите идеи в основите на българската държавност и затова неслучайно Симеон Радев ги нарича „строители на съвременна България“. Тези инструкции представляват смесица от абсолютна централизация на държавните и правителствени дела и широко местно самоуправление по всички въпроси, засягащи отношенията между местните жители, стопанско-административните и локалните интереси [7, с. 37]. Тази двойствена и противоречива философия на първите административни документи характеризира началното устройство на публичния сектор на Княжество България.

Развитието на местното самоуправление като част от политическата демократия формира в българския народ стереотипи, традиции и съзнание за политическо достойнство, вкус към гражданска свобода и желание за самоуправление. В това се проявява интегриращата функция на политическите стереотипи и традиции. Те са демократичното политическо наследство от епохата на Българското Възраждане, което социологът и народопсихологът Иван Хаджийски определя като начало на българската политическа демократия.

Едновременно с това се проявява и друга тенденция – дезинтегриращата функция на политическите стереотипи преди всичко на равнище парламент и парламентарни партийни фракции, т.е. на институционално ниво. Това става при следващата решителна фаза, когато се осъществява пренасяне-

определени духовните първенци – представителите на различните вероизповедания – българските митрополити, гръцкият митрополит във Варна, турският мюфтия и еврейският равин; председателите на областните (губернските), окръжните и търговските съдилища и членовете на Върховното съдилище, които са избираеми от народа, както и председателите на областните, окръжните и градските съвети.

то на философията на народовластието от идеологията на националноосвободителните борби на равнище централна конституционна институция в УС – първия български парламент. В УС се проявяват две идейно-политически фракции – консервативна и либерална. Освен идейно-политическите различия разминаванията между либералната и консервативната фракция се основават на определена социална база (основа). Те са следовници на формираните се още преди войната политически течения и социални прослойки. Първото е революционното, което споделя последователния републикански демократизъм на българските революционери, т.нар. „млади“, които са представители на Българското национално благотворително гружество. Второто е по-умереното еволюционно течение, или т.нар. „стари“, формирано около Българската екзархия, чиито представители са свързани с Добродетелната гружина и Одеското българско настоятелство. Те се отказват от революционно преустройство на съществуващия политически ред, от републиканската идея и разчитат на чужда помощ – преди всичко руска. Идеята за чужда намеса става преобладаваща след погрома на Априлското въстание. При това социално-икономическата диференциация сред българското население обяснява липсата на единна идейно-политическа програма на националноосвободителната борба [9, с. 16].

След подписването на Сан-Стефанския предварителен мирен договор на 19 февруари (3 март) 1878 г. Външното министерство на руското правителство пуска една Допълнителна инструкция от 15 април 1878 г. (стар стил), която очертава принципите, от които трябва да се ръководи комисарят на ВРГУ в българските земи. Относно ОУ в инструкцията се посочва, че князът на България няма да се ползва от неограничена власт и нейният предел се определя от Устава. УС има право на законодателна инициатива и

право да разглежда и утвърждава всяка година бюджета на Княжеството. Министрите, които се назначават от княза, са отговорни пред Събранието за своите действия. Българското Княжество следователно е конституционна монархия. В инструкцията се обръща внимание на това да се съобрази проектът с местните условия, със степента на подготвеност на народа да възприеме подобни форми на управление и главно – с желанията на самите българи. Подчертава се и необходимостта да се осигури възможност на народните представители свободно и без да се стесняват да заявят своите желания в УС, но енергично да се противодейства, ако се направят опити да се внесат в Устава положения, които противоречат на заключението с Високата порта договор [4, с. 101].

В тази инструкция подробно се описва гледната точка на Външното министерство на Русия относно начина, по който трябва да бъдат определени избираемите членове от Събранието на българските първенци. Тази част от документа е изцяло в духа на умерения консерватизъм и предвижда въвеждането на ограничено право на глас чрез имотен и образователен ценз, предложено от княз В. А. Черкасски. Активно избирателно право се предвижда за всички граждани на възраст над 25 години, имащи собственост или плащащи данъци. Пасивно избирателно право се дава на всички граждани, които имат образование или собственост: те могат да бъдат духовни лица, учители или собственици на недвижими имоти, но задължително грамотни [4, с. 100].

След създаването на българската земска войска, завършването на устройството на администрацията, началото на преустройството на съдилищата по българските земи, назначаването и/или избирането на българи в административния и съдебен апарат ВРГУ се заема с изработването на основния

закон на Княжество България, т.е. конституционната рамка на изборителната, парламентарната, партийната, съдебната, или с една дума – политическата система на Третата българска държава.

Както бе споменато в изложението, изборното начало е широко застъпено при административното устройство на Княжество България, като се развиват политическите стереотипи и традиции на местното самоуправление от епохата на Възраждането. Процедурите, с които се избират членовете на градските съвети обаче, са по-скоро консервативни – двустепенни избори, имуществен и образователен ценз. Подобни са и процедурите при избора на членове на помирителните съдилища, бившите „старейшински съвети“, които съдят по обичайното право.

Въпросът за формата на управление до известна степен е предрешен от чл. 4 на Берлинския договор, който гласи: „Едно събрание от българските първенци, ще стане в Търново и ще изработи, преди избирането на Княза, органическо уреждане на Княжеството. В местностите, гдето българите са смесени с турци, румъни, гърци и други, ще се взимат под внимание правата и интересите на тия населения в избирането и изработването на органическото уреждане“ [4, с. 112]. Следователно съгласно Берлинския договор, подписан на 1 юли 1878 г. (стар стил), в Княжество България трябва да се произведат избори за избираеми членове на УС, в които активно изборително право имат всички българи и другите народности, живеещи в смесените райони. УС трябва да изработи ОУ, установяващ конституционна монархия. Руското присъствие в Княжеството е намалено на девет месеца и се осъществява под надзора на турския комисар и европейските делегати, които се опитват да повлияят върху хода на политическите събития по-късно в УС –

особено представителя на Великобритания. Но от политическата активност на българската общественост и от поведението на руското правителство и ВРГУ зависи какво съдържание ще се вложи в конституцията.

Специална комисия, оглавена от големия руски юрист С. И. Лукяинов, завеждащ Съдебния отгел при ВРГУ, разработва руския проект за ОУ. При съставянето му С. И. Лукяинов и неговите сътрудници използват широко конституциите на Сърбия от 1869 г. на Румъния от 1866 г. и частично тази на Гърция от 1864 г. Взети са предвид руските основни закони и проектите за България, разработени от Цариградската посланическа конференция и др.

Комисията изработва „Правила за избиране на първия български княз“, които са запазени в чернови вариант от 20 септември 1878 г. (стар стил). В този документ се предвижда първият български княз да се избере от събрание, състоящо се от: 1) назначени по право нотабили; и 2) избираеми депутати, които се избират по начина, по който се избират членовете на окръжните съдилища, указани във „Временните правила за устройството на съдебната част в България“. Всеки окръг избира шест депутати. Формата на управление е конституционна монархия, като народното представителство се състои само от една палата, носеща наименованието „народно събрание“, което бива два вида: Малко или Обикновено народно събрание (ОНС) и Голямо или Извънредно народно събрание (ГНС).

ОНС се състои от една трета нотабили, които се избират по начина, по който се избират членовете на окръжните съдилища, и които се свикват всяка година за изслушване отчета на министрите за състоянието на страната, преимуществено във финансово отношение, за утвърждаване на заемите,

за обсъждане на нови данъци и всички общественополезни мерки, предпологани от него в законодателно отношение и предлагани от министрите. В случай на разногласие между министрите и две трети от депутатите Събранието се разпуска и князът свиква ново. Ако новото ОНС не е съгласно с всичко от предшестващото, князът свиква ГНС. Ако и това събрание не споделя мнението на предишните, министрите са длъжни да се съобразят с него в своята дейност. ОНС се избира на шест години, а ГНС се събира в извънредни случаи за прекратяване на княжеската династия, избиране на регенти при непълнолетен княз, изменения на конституцията и важни разногласия между министрите и ОНС по държавни въпроси. ГНС се състои от двойно повече депутати от ОНС [4, с. 159-160].

Тези правила не са нормативен акт, а поднормативен документ, по който са избрани избираемите представители в УС, като изборната процедура е предвидена от правилата за избиране на членове на окръжните съдилища. „Временните правила за устройство на съдебната част в България“ (Временни съдебни правила – ВСП) са от 24 август 1878 г. (нов стил). Техният първи раздел е съкратен превод на Руския устав за съдебните учреждения от 1864 г. В частта за устройство на окръжните съдилища се предвижда следната изборна процедура за избор на съдии – двустепенни избори от населението на окръга. Първоначалните избиратели определят по един „гласен“ на 50 къщи в градовете и селата. Избраните „гласни“ се свикват в окръжния град и под ръководството на окръжния началник избират членовете на окръжния съд. Членовете на губернките съдилища се избират от председателите и членовете на окръжните съдилища и членовете на управителните съвети в областта (губернията) [13, с. 42]. Избирателните процедури, предвидени във ВСП, важащи за избираемите депутати в УС, се използват и от

Избирателния закон от 1882 г., приет от Държавния Съвет (ДС) по време на „Режима на пълномощията“. Изборността на съдиите е модерен метод за контрол над съдебната власт от страна на гражданите, но те не са обект на изследване в тази статия. Тези факти биха могли да бъдат анализирани и в настоящото законодателство на Република България в отделен самостоятелен научен труд, посветен на проблемите на съдебната система и нейната ефективност.

Първото пособие за изработването на проекта за ОУ вероятно е съставено от Т. Юзефович, който първоначално се числи на служба при княз В. А. Черкасски, а след смъртта му е в канцеларията на княз Александър М. Дондуков-Корсаков. По настояване на императорския комисар С. Лукиянов формулира 16 въпроса към известни българи за избора на български княз и устройството на държавния режим. Документът е от 5 октомври 1878 г. (стар стил). За да разбере мнението и настроеността на българите от консервативния лагер по въпросите на проекта за ОУ, императорският комисар изпраща Циркулярно писмо с въпросите на С. И. Лукиянов до 16 известни българи, които са представители предимно на българската интелигенция. Получени са шестнадесет отговора, които не оказват влияние върху работата на комисията. Най-важни за нашата тема са въпросите под номера: 1. От какви лица да се състои НС за избиране на Княза? 9. Ако Князът притежава ограничена власт, как да се организира участието на народа в управлението на страната? 10. Следва ли да се ограничи НС до една палата, или за някои особено важни случаи трябва да бъде допуснато, подобно на това в Сърбия ВНС? 11. Какви лица заседават в палатата: изключително избрани от народа или назначени по усмотрение на княза. Какъв да бъде редът за избиране на представителите? и 15. Следва ли да се учреди Сенат или Държавен съвет и от какви лица,

назначаеми от княза, или част, избираеми от народа, а част, назначени по усмотрение на княза? [4, с. 161]. Всички тези въпроси се отнасят до изборителните процедури и изборния режим и следователно до изборното законодателство, което ги конституира.

Повечето от отговорите на Т. Бурмов, М. Балабанов, И. Иванов, Х. Стоянов и митрополитите Йосиф и Антим са повлияни от Сръбската конституция. Най-големи разногласия се констатираат по въпроса за изборителните права – всеобщо или ограничено право на глас, т.е. без или със имуществен и образователен ценз, и начина, по който да се произведат изборите. За изцяло изборно НС, съставено чрез упражняването на всеобщото изборително право, се обявяват М. Балабанов, Н. Геров, Т. Икономов, В. Палаузов, Кесяков и митрополитите Антим и Натанал. Другите нотабили: Т. Бурмов, И. Иванов, Х. Стоянов, Д. Цанков, И. Цанов, М. Дринов и митрополитите Симеон, Йосиф (Неофит Охридски) и Милетий препоръчват НС отчасти назначаващо, отчасти изборно, като някои се застъпват за избори, произвеждани по двустепенна изборителна система, а други искат въвеждането на имуществен и образователен ценз или препоръчват въвеждането на двупалатен парламент, като горната камара се заема от лица по право на заеманата длъжност. Т. Бурмов и Кесяков препоръчват в състава на НС да могат да влизат духовни и военни лица и чиновници. Тези материали, предложени от нашите нотабили, не са използвани при съставянето на първоначалния проект за ОУ, защото той вече е изпратен в Петербург, но както се вижда от текстовете, някои от българските мнения са залегнали в конституционния проект. Отчасти тези мнения се отчитат в УС, където авторите им участват като гегути [6, с. 17-18].

Поради малкото време, с което разполага комисията, проектът за ОУ на С. И. Лукиянов

взаимства цели текстове и институции от Сръбската конституция (Устав) от 1869 г.: ВНС, ОНС, Държавен съвет, Държавен съд, колективно и изборно регентство, законодателна инициатива само за княза, назначен Президиум на НС от княза, и др. Първоначалният проект е издържан в умерено консервативен дух и предвижда две особено консервативни положения в сравнение със Сръбския устав: 1) за разлика от изцяло изборната Велика народна скупщина нашето ВНС се проектира да не е изцяло изборно, и 2) в Сърбия регенти могат да бъдат само министри, членове на Държавния съвет и на висшите съдилища, а в нашия проект за ОУ се предвижда регентите да се избират първо между най-близките роднини на княза. Нашият проект се отличава от Сръбския устав, защото започва с една глава, озаглавена „За състава на НС за избирание на първия княз“, която липсва в Сръбския устав, пренебрегващ народния суверенитет и правото на законодателна инициатива на Скупщината [7, с. 59-60].

Първоначалният проект за ОУ на С. И. Лукиянов, който претърпява две редакции, избягва да посочи, че Княжество България е конституционна монархия, а определя формата на управление като наследствена, ограничена с народно представителство [7, с. 63]. Сработва политическият стереотип на руските власти – страхът от термина „конституция“. Любопитното е, че този термин е добавен именно в Петербург в императорската канцелария при преглеждане на първоначалния проект на С. И. Лукиянов, който предвижда чрез институцията на гегутите по право и по назначение да се привлекат в парламента най-интелигентните лица, които са малко на брой и без които едва ли е възможно да се извърши сложната държавническа работа. Страхът на русите от неподготовеността на българите за модерно управление ги кара винаги да бъдат предпазливи [7, с. 65]. Все пак руският проект за ОУ на Княжество България съдържа положе-

ния, които Сърбия например получава едва след 40-годишен държавен живот. Първата сръбска конституция от 1835 г. на княз Милош определя Скупщината да заседава само два дни в годината не за да законодателства, а да одобри набързо мероприятията на правителството и Държавния съвет [7, с. 65].

В началото на м. ноември 1878 г. първоначалният проект за ОУ е подложен на презлед в Русия четири пъти от: 1) императора Александър II в Ливадия; 2) Външното министерство; 3) Военния министър; и 4) императорската канцелария – специална комисия с участието на професора по държавно право в Петербургския университет А. Д. Градовски. Окончателният 4-ти вариант на ОУ е по-либерален от варианта, изпратен от комисията на С. И. Лукиянов, който е запазен в чернови вариант и открит през 1921 г. в гр. Одеса. В окончателния вариант на ОУ е запазен почти без изменение текстът за депутатите, които биват три типа: 1) по право, т.е. по звание – в ОНС влизат българският екзарх или неговият заместник, половината митрополити и управители на овдовели епархии – чл. 79(а); половината от председателите и членовете на Върховното съдилище по определен помежду им ред – чл. 79(б); половината от председателите на окръжните, губернските и търговските съдилища според определен помежду им ред – чл. 79(в); 2) назначени от княза: по едно лице на всеки двама представители и за толкова време, колкото се избират представителите, като князът може да назначи и по-малко лица – чл. 79(г); и 3) представители, пряко избрани от народа чрез гласуване – по един от двата пола на 20 000 жители – чл. 79(з) [2, с. 91]. В сравнение с варианта на С. И. Лукиянов, където се предвиждат имуществен и образователен ценз и двустепенни избори в съответствие с Избирателния закон на Руската империя от 24 август 1878 г., Петербургският проект на ОУ установява всеобщото и пряко избирателно право, като за реда на изборите се издава

специален закон. Тази либерална поправка има голямо значение за увеличаване на политическите права на народа [7, с. 79]. И в двата проекта във ВНС се предвиждат назначени от княза депутати. Работата по Петербургския проект за ОУ продължава от 11 до 22 декември 1878 г. (нов стил). На 27 декември 1878 г. (нов стил) изготвеният окончателен текст на ОУ е изпратен в Княжество България.

Под ръководството на проф. М. Дринов, ръководител на отгел във ВРГУ, проектът за ОУ е преведен на български език и изпратен в местните съвети на страната за обсъждане, като така става достояние на българската общественост. Междувременно императорският комисар иска разрешение от статс-секретаря Н. К. Гирс да увеличи броя на избираемите депутати и състави УС с повече народни избраници, мотивирайки се така: „Добре ще бъде този състав да се допълни с известно число избрани лица от губерниите и окръзите – с тази мярка ще се придиге още по-голямо значение на гласуването на Устава.“ Върху доклада на княз А. М. Дондуков Н. К. Гирс резолюира „напълно съгласен“ [7, с. 86-87]. Допълнително избраните депутати са по един на 10 000 души население.

Основните политически субекти в първия избирателен процес в Княжество България са всички дееспособни политически и юридически граждани от различни етноси, които са навършили 21 години, публичните институции (органи) и длъжностните лица на ВРГУ. Политическите партии се формират като парламентарни фракции в УНС. Организацията на тези избори и на следващите след тях е обективно детерминирана (обусловена) от характера на избирателното право [12, с. 150].

На 10 февруари 1879 г. (нов стил) в сградата на градския конак на гр. Търново, строена от Кольо Фичето, в 10 часа сутринта е открито УНС, което се състои от 231

народни представители, групирани в три категории: 1) 118 депутати по право на заеманата длъжност – от тях 12 представители на висшето духовенство, двама касационни съдии, 103 председатели на губернтски и окръжни съдилища и на губернтски и окръжни съвети; 2) 21 назначени депутати по свободната воля на императорския комисар, между които е П. Р. Славейков; и 3) 89 депутати, избрани от народа, както и 5 представители на учреждения и дружества – по един представител на Рилския манастир, Българското дружество в Одеса (В. Палаузов), Българското благотворително общество във Виена (К. Помянов), а по-късно още двама [7, с. 87-88]. Избраните народни представители практически са повече от посочената цифра, защото голяма част от председателите на административните съвети и окръжните съдилища на свой ред са избрани от народа. УНС включва достатъчно широко народно представителство, защото в него участват почти всички по-образовани, по-известни и заслужили личности. Или както пише един съвременник, в гр. Търново се събира цветът на българската нация – представители на възрожденската интелигенция: учители, лекари, адвокати, публицисти и книжовници, както и собственици на недвижими имоти. Преобладаващата част са от средата на градските жители, а селското население е по-слабо представено.

Учредителите започват обсъждането на основния държавен закон едва в средата на м. март и в продължение на един месец се разгръщат бурни и драматични дискусии, които са сблъсък на две идеологии за държавното устройство и управление и правата на гражданите: 1) консервативна или еволюционна; и 2) либерална или революционна. Консервативната политическа фракция начело с г-р К. Столов, Г. Начович, Д. Греков и гр. предлага в Конституцията да залегнат консервативни принципи, като постепенно се върви, както

в някои европейски страни, към демократизиране на управленската, т.е. политическата система. По-многобройната либерална фракция на П. Каравелов, Др. Цанков, П. Славейков и гр. настоява за най-демократични форми на държавно устройство. Сериозна предпоставка затова са създадените през Възраждането демократични политически традиции, непримиримостта на българите към всяко неравенство, изостреното им съпричастие към обществените дела [11, с. 14].

На 21 март 1879 г. (нов стил) УС отхвърля рапорта на 15-членната комисия на консерваторите и пристъпва към обсъждане на основния закон член по член. То отхвърля проекта за ДС или Сенат, който да не е избран; за назначени от княза депутати и съставя парламента само от пряко избрани народни избраници чрез тайно гласуване; дава широка автономия на общините; разширява личните права и свободи на гражданите, в това число въвежда всеобщо изборително право (чл. 86); въвежда принципа на политическа отговорност на министрите пред ОНС, а не само съдебна; държавният бюджет от финансово-стопански документ се превръща в повод за остър парламентарен дебат и други. Член 86 на основния закон конституира ОНС да се съставя от народни представители, избрани чрез пряко гласуване, по един представител на десет хиляди души от двата пола за срок от три години. Активно изборително право получават всички български граждани, които са навършили 21 години и се ползват от граждански и политически права. Пасивно изборително право получават всички български граждани, които се ползват от политически и граждански права, имат възраст повече от 30 години и са грамотни. Прави впечатление относително ниската възрастова граница на активното и пасивното изборително право, която доближава изискванията, отразени в съвременното българско изборно законодателство.

Търновската конституция е най-близко до основния закон на Белгия, който тогава се дава за пример на народовластие и парламентарна монархия, но съдържа конституционно установен имуществен ценз, назначавани кметове и по един депутат на 40 000 души, макар че населението ѝ е почти равно с това на Княжество България. Търновската конституция се приема на 16 април 1879 г. (нов стил). Тя установява буржоазнодемократичното устройство и управление на Княжество България и очертава правомощията на трите власти – монарха, правителството и парламента, но не предопределя точно в какво съотношение се разпределят властните функции между тях. Взаимовръзката и доминирането на една от властите зависи от развитието на политическия живот в младата държава и зрелостта на политическата класа (елит) в страната. Така в годините, когато консерватизмът е доминираща идеология и политическа практика в големите европейски държави, Княжество България получава за това време най-демократичната конституция, утвърждаваща модерна уредба на политическия живот в държавата, изцяло издържана в духа на либерализма, особено в частта за правата и свободите на гражданите, в това число и избирателните права.

На заседанията от 26 март и 9 април 1879 г. (нов стил) УНС обсъжда и приема „Особена наредба за начина, по който ще стане избирането на първия Князь“. В чл. 3 пише, че УС може да избере княза, когато в него се намират 3/4 от всичките му членове (т.е. квалифицирано мнозинство, б.м.). Князът се счита за избран, ако за него са подадени 2/3 от гласовете на депутатите, които присъстват на заседанието. Избраното лице дава пред УНС клетва според чл. 32 от ОУ и обявява всенародно встъпването си на престола. Това е първият нормативен акт на българското избирателно право. Важно е да отбележим, че изборната

процедура предвижда непряк избор на държавния глава от парламента, което е изключително либерално и демократично решение в Княжество България през XIX в. Подобна процедура бе използвана при избора на първия демократично избран президент на Република България след промените от 1989 г. – Желю Желев, който спечели втория си мандат чрез пряк избор, регламентиран от сега действащата Конституция.

Комисията по изборите предлага УС да се усили с по 2 члена, избрани от народа от всеки окръг, и то в качеството си на ВНС да избере княз. Вземат се следното решение: ВНС за избор на първия княз трябва да бъде новоизбрано от народа, като се избера по трима представители на всеки 10 000 души мъжко население. По този начин учредителите въвеждат чрез „Особената наредба“ ограничаване на избирателните права на жените, по-точно пасивното им право на глас, каквато е електоралната практика в повечето европейски държави. Те получават всеобщо право на глас чрез Избирателния закон от 22.10.1937 г. Изборите на представители за ВНС, което да избере първия български княз става по „Временните правила за избирането на представителите за I ОНС“, които са приети от УС през м. март – април 1879 г.

„Временните правила за избирането на представителите в I ОНС“ имат характера и вида на закон, като в тридесет и шест члена се уреждат въпросите за: активното и пасивно право на глас на гражданите; изборните бюра и изборната администрация; изборните книжа и избирателните списъци; формата и вида на бюлетините; преброяването на гласовете; надзора и инкриминирането на нарушенията в избирателния процес и търсенето на наказателна отговорност при доказани изборни манипулации и фалшификации. Тези правила са вторият нормативен акт в българското избирателно право и

са обнародвани в ДВ, бр. 95 от 23.12.1880 г. Във „Временните правила за избиране на представителите за I ОНС“ в чл. 25 се посочва, че всеки избирателен окръг, околия или град избира по един депутат на 10 000 жители от двата пола. Пасивно избирателно право получават всички български граждани, които са навършили 30 години, ползват се с граждански и политически права и са грамотни – чл. 22. Активно право на глас получават всички български граждани, навършили 21 години, които се ползват от политически и граждански права и които са постоянни жители в окръга или града, или са се поселили там не по-късно от шест месеца. В края на XIX в. в новоосвободеното Княжество законодателят въвежда принципа за оседналост на избирателите, който предизвика толкова горещи дебати по време на предизборната кампания за членове на Европейския парламент през 2007 г. в съвременна България.

Българското изборно законодателство в Княжество България през периода 1879-1880 г. – „Временни правила за избирането на представители за I ОНС“, приети от УНС през м. март-април 1879 г., и „Закона за избиране на представители на ОНС и ВНС“, обнародван в ДВ, бр. 95 от 23.12.1880 г., отменен с Избирателния закон от 1882 г. и възстановен с направените поправки от II ОНС на II редовна сесия на 12.12.1883 г. – предвижда определени ограничения на правото на глас и изисквания към кандидатите за депутати. От активно избирателно право са лишени: 1) лицата, които нямат граждански и политически права поради осъждане на позорно наказание; 2) осъдените на затвор не по-малко от три месеца за кражба, мошеничество, за подправяне на документи (сахтекарлък) и др., за злоупотреба на обществени пари, за прелюбодеяние с насилие, за вземане на подкупи (лихоимство), за лъжесвидетелство и клетвопрестъпничество; 3) лицата, допуснали злонамерени фалити (мюхлюзи); и

4) съдържателите на публичните развратни домове. От пасивно избирателно право, т.е. да бъдат избирани за депутати, са лишени следните категории граждани: 1) загубилите граждански и политически права, осъдените и собствениците на публични домове; 2) лица, които имат договори с правителството за снабдяване с припаси и които имат предприятия по обществените работи; 3) военните лица, които се намират на действителна служба, и градски чиновници, които не могат да се избират за народни представители в окръга, в който служат, но те могат да бъдат избирани в друг окръг.

Както се вижда от формите на ограничаване на всеобщото право на глас, провъзгласено от Търновската конституция, законодателят решава адекватно и демократично въпроса за конфликта на интереси, който така и не е решен в нашето съвременно законодателство и парламентарна практика. „Законът за лобизма“ не влезе в пленарната зала за обсъждане на първо четене в края на 2007 г., а „Законопроекта за избягване на конфликта на интереси“, внесен от група народни представители от ОДС, въобще не достигна до пленарната зала и бе отхвърлен в комисията. Едва в периода 17-21 март 2008 г. управляващата коалиция внесе за обсъждане от името на Комисията за противодействие на корупцията към МС „Проектозакон за предотвратяване конфликта на интереси“ под натиска на Европейската комисия. Що се отнася до лишаването на военните на действителна служба да се кандидатират за депутати, това ограничение отпада в „Закона за изборите“ от 1882 г., приет от ДС по време на „Режима на пълномощията“, и отново е възстановено през 1883 г. Все пак трябва да се отчете фактът, че военните (техните организационни и граждански структури) играят особено активна роля в българския политически живот както в Княжество България (1878-1908 г.), така и в

Царство България (1908-1946 г.). При това тази роля е особено негативна, когато те използват методите на политическото насилие – преврати и политически убийства.

Във „Временните правила...“ се подчертава, че в избирателните списъци се посочват името, местожителството, званието и годините на всеки избирател, като те се подреждат в азбучен ред – чл. 2. Изборите се насрочват с Княжески указ един месец преди тяхното произвеждане, като избирателите гласуват в един празничен ден – чл. 6. Избирателите се свикват и изборите се произвеждат в главния град на окръга, но поради местни нужди и за улеснение на избирателите по-големите окръзи се разделят на избирателни околии, като всяка избирателна околия включва не по-малко от две хиляди къщи – чл. 7. Така се поставя началото на районирането на избирателните окръзи и околии, т.е. т.нар. изборна география, която следва административно-териториалното разделение на Княжество България. „Законът за избиране на представители на Обикновеното и Великото народно събрание“ приет от II ОНС на II РС на 17 декември 1880 г., който съдържа 50 члена, урежда по-подробно въпроса с избирателните окръзи и околии.

В съвременното българско изборно законодателство се предвижда сериозна реформа, като експертната група в 40-ото ОНС предвижда предварителна регистрация на избирателите шест месеца преди произвеждането на парламентарни избори и избори на членове за Европейския парламент през 2009 г. Това цели избягване на двойното гласуване и съставяне на точни избирателни списъци. Нерегистрираните се в срок избиратели в общините могат да упражнят правото си на глас в деня на изборите в избирателни секции по постоянно местожителство срещу лична карта, като СИК (Секционните избирателни комисии) трябва да ги впишат допълнително в списъка.

Сравнителният анализ на двата текста (на „Временните правила...“ и „Закон за изборите“) показва, че те не се различават в съществено отношение. Законът от 1880 г. е по-добрен редакционен вариант на „Временните правила“ от 1879 г. Нови са само внесените гати, които регламентират изборната хронограма и по-подробно уреждат дейността на изборната администрация, която по същество е общинската, градската, окръжната и областната администрация, и на изборните бюра, които се състоят от един председател, четирима членове, двама писари, избрани от присъстващите избиратели в деня на изборите – чл. 8, 9 и 10 от „Временните правила за избирането на представителите“ от 1879 г., или един председател, четири члена, четири писари, когато се избират двама представители, и един председател, шест члена и шест писари, когато се избират трима представители – чл. 11, 12 и 13 от „Закон за избиране на представителите“ от 1880 г. Той предвижда и разделянето на изборното бюро на две избирателни секции, ако се избират двама представители. Следователно с натрупването на електорален опит в „Закон за избиране на представители“ от 1880 г. по-подробно са уточнени правомощията на различните институции и административните длъжностни лица в избирателния процес.

В съвременното българско изборно законодателство се предвижда създаването на постоянна изборна администрация, чиято дейност ще бъде регулирана в Закона за изборите, разработван от експертна група в 40-ото ОНС и парламентарните комисии, за което има политическа воля от парламентарно представените партии .

Двата нормативни акта – „Временните правила за избирането на представителите“ от 1879 г. и „Законът за избиране на представители“ от 1880 г. – ясно и подробно регламентират процедурите по гласуването,

преброяването на гласовете и обявяването на изборните резултати. Гласуването е тайно и трае един празничен ден от седем часа сутринта до три след обяд, като избирателите донасят бюлетините си написани отвън; всеки избирател написва в бюлетината толкова имена, колкото народни представители трябва да бъдат избрани в окръга, околията или града. Следователно бюлетината е свободна, а не блокирана. Хартията ѝ е бяла, съгната и без никакви знаци, а един от членовете слага подписа си върху нея, след което председателят я пуска в избирателната кутия, която, преди да започне гласоподаването, е затворена с два ключа, които се намират в председателя и друг член надзирател – чл. 12 и 13 от „Временните правила за избирането на представителите“ от 1879 г. Същите текстове намираме и в чл. 17, 18 и 19 от „Закона за избиране на представители“ от 1880 г., където продължителността на изборния ден е увеличена с един час.

В чл. 14, 15, 16, 17, 18 и 19 от „Временните правила за избирането на представителите“ от 1879 г. и чл. 20, 21, 22, 23 и 24 от „Закона за избиране на представители“ от 1880 г. се уреждат процедурите по преброяването на действителните гласове и обявяването на резултатите от изборите. За действителни се определят бюлетините, в които са написани толкова имена, колкото депутати се избират. Ако в бюлетината има по-малко или повече имена, те се считат за действителни, като излишните имена, които са последни, се отхвърлят (заличават). Дневникът за изборите е двоен и се предава на Окръжния съвет и чрез областния управител на – Областния управителен съвет, като след това се изпраща на председателя на НС. Законността на изборите се проверява от Народното събрание, което е единственият съдия за тяхната правилност и действителност. След обявяването на изборните резултати на избирателното събрание бюлетините се изгарят пред всички избиратели. За избрани се считат тези кандидати, които са получили най-голям брой гласове в избирателния окръг, околия или града, при положение че за тях са гласували поне една четвърт от общия брой избиратели. Ако това не е така, се предвижда балотаж и ако тогава има разногласие, въпросът се решава чрез жребий.

Съвременното българско изборно законодателство предвижда преференциално гласуване от 2007 г., за да се преодолее влиянието на партийните централи върху реда на имената на кандидатите в блокираните партийни листи, но изборният праг се оказва твърде висок за десните формации на Евроизбори 2007 г. Очевидно свободната листа, използвана през XIX в. в Княжество България, е добра алтернатива, но за такова законодателно решение едва ли ще има политическа воля.

От особена значимост е фактът, че нарушаването на изборното законодателство е инкриминирано в престъпление, едно модерно за времето си законодателно решение. И в двата нормативни акта от 1879 г. и 1880 г. са предвидени наказателни мерки: големи парични глоби – от сто до две хиляди франка, и затвор – от един месец до две години за лицата, които са извършили нарушения и престъпления в хода на избирателния процес, като прави впечатление, че наказанията за глътностни лица са двойно завишени. Тези текстове звучат през XXI в. изключително актуално, имайки предвид възмутителната изборна практика на безпрецедентно купуване на гласове по време на местните избори през 2007 г., като съвременните законодатели биха могли по-детайлно да изследват и възприемат в съответните случаи практиката от XIX в. (доколкото и тогава е имало грастични нарушения на изборното законодателство, така красноречиво описани в художествена форма по-късно от Алеко Константинов в „Бай Ганьо“).

На 16 април 1879 г. УНС се разпуска, а на следващия ден, 17 април 1879 г., свиканото ВНС с рядко срещано в новата ни история еднородие, ставане на крака и възгласи „ура“ избира за княз принц Александър Батенберг, племенник на Царя Освободител Александър II [3, с. 22-23]. Княжество България се сдобива с първия български княз с чуждестранен произход и с модерна демократична уредба на държавата – либерална по своя характер – при добронамереното съдействие на Русия, която иска да затвърди политическия си престиж в новоосвободената страна и да парира опитите на другите Велики сили да подгонят нейното влияние на Балканите.

Как протича избирателният процес в Княжество България през периода 1878-1880 г.? От м. септември 1878 г. до м. септември – октомври 1879 г. в нашата страна се провеждат следните типове (видове) избори чрез тайно гласуване, двустепенна изборна процедура, образователен и имуществен ценз по подобие на руската и европейската електорална практика, която е по-консервативна: 1) избори за членове на градските, окръжните и областните съвети; 2) избори за членове на помирителните (старейшинските) и окръжните съдилища; 3) избори за избираеми членове на УНС и част от депутатите за I ВНС.

В края на м. септември и началото на м. октомври 1879 г., след успешна предизборна кампания на новосформираната Либерална партия, която отразява интересите на средната и дребна българска буржоазия, са произведени избори за I ОНС. Те се печелят от формацията на Петко Каравелов (крайни либерали) и Драган Цанков (умерени либерали). Между двете фракции в Либералната партия посредничат малка група радикално настроени либерали, ръководени от Стефан Стамболов и Захари Стоянов. Консервативната партия на Тодор Бурмов, Григор Начович, Констан-

тин Стоилов и епископ Климент (Васил Друмев), която отразява интересите на малка прослойка от търговско-лихварската буржоазия, губи оспорваното изборно състезание. Двете партии се формират в рамките на процеса на конституиране на институционалния модел в Княжеството [8, с. 57]. Тези избори, произведени чрез всеобщо и тайно гласуване, поставят основите на първата българска избирателна система – мажоритарна с относително мнозинство в един тур. Както се спомена в изложението, законодателят предвижда балотаж, ако гласувалите избиратели са по-малко от една четвърт от общия им брой по избирателен списък в даден избирателен окръг, околия или град. Можем да направим извода, че първата българска избирателна система се конституира чрез изборите за I ОНС, което много скоро е разпуснато след парламентарна криза на 24 ноември 1879 г. с Указ № 355 на новоизбрания княз Александър I Батенберг [3, с. 28-29]. Борбата за надмощие между държавния глава и парламента, доминиран от либералите, отклонява политическите субекти от основната задача на времето – укрепването и стабилизирането на политическата система на Третата българска държава.

В Княжество България, успоредно с формирането на парламентаризма и партийната система (която по своя генезис е фракционна), партизанщината, политическата нетърпимост и озлобление, нелоялната конкуренция между политическите лидери, дискредитирането на политическия опонент с всички средства, включително с техниките на политическото насилие (терор и убийства), политиканството и други негативни стереотипи стават обичайна практика вътре, във и между политическите партии в младата държава. Такива фактори като: икономическото развитие, социалната диференциация, геополитическите (влиянието на Руската империя и другите Велики сили) и изборно-техническите (например

честите промени в изборното законодателство не от гледна точка на нормалното функциониране на изборителния процес, а на политическата целесъобразност); „номадския“ характер на гласуване на българските избиратели ту в ляво, ту в дясно (както това се случва и в съвременна България след 1989 г.), обективно обуславят разделения (фрагментирал) и многопартиен (мултипартиен) характер на партийната система, честите парламентарни и правителствени кризи и в резултат на това политическата и институционалната нестабилност. Те се проявяват в честата смяна на кабинетите и поради действието на принципа за солидарна (колективна) отговорност на изпълнителната власт пред парламента и взаимодействието на институцията на държавния глава, имащ големи правомощия, с другите две институции – парламента и правителството. Те са детерминирани от основния закон – Търновската конституция и съответстващия ѝ политически модел, които позволяват на княза да блокира дейността на законодателния орган. Доказателства за политическата и институционалната нестабилност в началото на Третата българска държава са историческите факти – само за една година 1879-1880 г. се сменят четири правителства: на Тодор Бурмов (5 юли – 24 ноември 1879 г.), на митрополит Климент Търновски (24 ноември 1879 г. – 26 март 1880 г.), на Драган Цанков (26 март – 28 ноември 1880 г.) и на Петко Каравелов (28 ноември 1880 г. – 27 април 1881 г.).

Тази нестабилност в Княжество България е резултат и от конфликтния характер на взаимоотношенията между политическите партии, партийните фракции и техните лидери. Това предполага необходимостта от по-детайлното изучаване и разбиране на действащите политически стереотипи и тяхната институционална релевантност [8, с. 56], което би могло да стане в самостоятелно научно изследване. Дезинтегрираща-

та функция на политическите стереотипи се проявява най-отчетливо на равнище партиен елит. Това е така, защото политическите стереотипи често приемат формата на рудиментарна вкаменелост, която живее потенциално, скрито. Тя се оживява всеки път от социално-политическата практика. От тази гледна точка политическите стереотипи представляват, образно казано, нещо като театрални гардероби с различни реквизити, с които си служат авторите и актьорите на актуалната в момента политическа игра. Верността на тази теза се потвърждава от развитието на политическия живот в съвременна Република България след 1989 г., особено в периода 1989 – 1997 г., когато политическата и институционална нестабилност са тенденция и това забавя с години осъществяването на демократичния преход в нашата страна.

Заклучение

В заключение можем да направим следните основни изводи:

- Избирателните процедури и изборното законодателство в Княжество България през периода 1878-1880 г. са резултат от политическата, процесуалната и нормотворческата дейност на руското правителство, администрацията на ВРГУ и техните български сътрудници, българските нотабили – депутатите в УНС и I ОНС, които за кратко време извършват значителна работа по изготвянето и приемането на учредителните документи, които уреждат базисни въпроси на конституционния модел – формата на управление; типа политически режим като функционална страна на политическата система; основните права и свободи на гражданите; структурата и функциите на законодателната, изпълнителната и съдебната власт и взаимоотношенията между тях и

типа избирателна система. Търновската конституция се отличава от руския проект за ОУ по своя либерален и демократичен дух и в това е огромната заслуга на българските учредители.

- Нормативните и поднормативните актове, уреждащи правилата и процедурите за избиране на депутатите в УНС, I ВНС и I ОНС, т.е. изборния режим, са база за политико-юридически анализ на политическата, нормотворческата и процесуалната дейност на основните политически субекти – временната руска гражданска администрация и формиращия се български политически елит в Княжество България през 1878-1880 г. Тези актове са политическият и юридическият продукт от тази дейност и ни дават информация за генезиса на първата българска избирателна система – мажоритарна с относително мнозинство. Това е система на всеобщо и равно право на глас, която се намира в своя зародиш и се конституира през м. септември – октомври 1879 г. чрез изборите за I ОНС.

Литература

1. Българската държавност в актове и документи. Съставител: проф. Васил Гюзелев., УИ „Климент Охридски“, С., 1981.
2. Българските конституции и конституционни проекти, Д-р Петър Берон, С., 1990.
3. Българските царе в Народното събрание. Тронни слова. Съставители: Ива Бурилкова и Иванка Гезенко. Редактор: Цочо Билярски. Издател: Асен Ошанов. С., 1996.
4. Русия и Възстановяването на българската държавност (1878-1885 г.), ДА „Архиви“ на Р България, ФАА Российской федерации, форум „България-Русия“, С., 2008.

5. Алексеева, Т., Политическая философия. От концепций к теориям, Москва, РОСПЭН, 2007.

6. Баламезов, Ст., Конституционно право, част първа, Университетска печатница, С., 1942.

7. Владикин, Л., История на Търновската конституция. Фототипно издание, Народна култура, С., 1994.

8. Ждребев, А., Взаимодействие между партии и институции в политическата система на Княжество България (1879-1883), сп. „Разум“, бр. 1, 2007.

9. Манолова, М. Нормотворческата дейност на Временното руско управление в България (1877-1879 г.), Сиела, С., 2003.

10. Нолен, Д. и М. Касапович, Избирателните системи в Източна Европа. Фондация „Фридрих Еберт“, Регионално бюро „Балкани“, С., 1996.

11. Стателова, М., Началото. Пътя към демокрацията. Във: Стателова, Е. и Ст. Грънчаров, История на Нова България 1878-1944 г. III, Анубис, С., 2006.

12. Стойчев, Ст., Избирателни системи и избирателни процедури, УИ „Св. Климент Охридски“, С., 1996.

13. Токушев, Д., История на новобългарската държава и право (1878-1944), Сиби, С., 2006.

14. Ценова, Р., Нормативен и описателен аспект на политическата култура, кръговете на политическата култура. Във: Ценова, Рагка, Блага Благоева-Танева, Политическата култура, РЕКПАКейджънси, С., 1992. **ИИ**